

МАМЛАКАТИМИЗДА МЕХНАТ МИГРАЦИЯСИ ТИЗИМИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ

Нозимахон Авазхоновна Имомова

Фарғона давлат университети ўқитувчиси PhD

АННОТАЦИЯ

Ушбу тадқиқотда Ўзбекистонда ишчи кучи миграциясининг ҳисобини тўғри олиб бориш, фуқароларнинг хорижга қонуний чиқиши ва меҳнат қилишини таъминлаш мақсадида фуқароларга ягона идентификацион рақам бериш тизимини ишлаб чиқиш бўйича таклиф ва хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: донор мамлакат, реципиент мамлакат, қонуний миграция, ноқонуний миграция, хорижга чиқиш, идентификацион рақам.

ABSTRACT

This study presents proposals and conclusions on the development of a system of a single identification number of citizens in order to accurately record labor migration in Uzbekistan, to ensure the legal departure and employment of citizens abroad.

Keywords: donor country, recipient country, legal migration, illegal migration, travel abroad, identification number.

КИРИШ

Глобаллашув шароитида мамлакатлар ўртасида ўзаро боғлиқликнинг ортиши, ўзаро иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жараёнларнинг чуқурлашуви ишчи кучи миграциясига ҳам таъсир этмай қолмаганлигини назарда тутиб ишчи кучи миграциясини ўрганишнинг ахамияти ортиб борди.

Аҳоли миграцияси – бу, жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётининг турли жиҳатлари, улардаги ўзгарувчан тенденцияларнинг шаклланиши ва намоён бўлиши билан боғлиқ бўлган мураккаб ижтимоий-иқтисодий ҳодиса. Шу билан бирга, миграцияни ўрганиш жараёнида унинг икки жиҳатини ажратиб кўрсатиш ва кўриб чиқиш зарурияти туғилади. Биринчидан, тор маънода, миграция доимий яшаш жойининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган ҳудудий ҳаракатларнинг тўлиқ тури сифатида намоён бўлади; миграция эса кўчиб ўтишни англатади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Бундай шароитда йигирманчи асрнинг биринчи чорагида Чикаго социология мактаби тадқиқотчилари томонидан ишлаб чиқилган аҳоли миграциясини ўрганиш методологияси бугунги кунда ҳам долзарб бўлиб қолмоқда Чикаго мактаби 1915 йилдан 1935 йилгача

Америка социологиясида устун мавқени эгаллади ва умуман социология ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди, унинг эмпирик йўналишини белгилаб берди. Ушбу мактаб вакиллари томонидан аҳоли миграцияси муаммоси етарлича батафсил ўрганилган. 1860 йилдан 1920 йилгача Қўшма Штатларда энг йирик иммигрант гуруҳлар: Шарқий Европадан келган ирландлар, италияликлар, яҳудийлар ташкил топди. Шу муносабат билан, мослашиш ва шунга кўра, мигрантларнинг янги жамиятга қўшилиши масаласи долзарб эди. Миграцияни социологик нуқтаи назардан ўрганиш миграция жараёнларини тартибга солиш, этник низоларни ҳал қилиш, муҳожирларнинг девиант хатти-ҳаракатлари олдини олиш ва бошқа муаммоларни ҳал қилиш механизмларини ишлаб чиқишга имкон берди [1].

Шунингдек, «миграция» атамасининг биринчи марта назарий жиҳатдан тушунтириб бериш одатда инглиз географи Ровенстейн номи билан боғланади.

Ровенстейн таъкидлаганидек, шаҳар аҳолиси қишлоқ аҳолисига нисбатан кам ҳаракатдадир. Шунингдек, инфратузилмалар таракқиёти, транспорт ва алоқа воситаларининг ривожланиши, савдонинг кенгайиши ҳамда саноатнинг ўсиши ҳам миграцияни кучайтиради.

Ишчи кучи миграциясини ижтимоий жиҳатдан олиб қарайдиган бўлсак, мамлакат меҳнат ресурсларининг бир ҳудуддан бошқа бир ҳудудга кўчиб юриши тушунилса, иқтисодий нуқтаи-назардан эса, ижтимоий мазмуни билан боғланган ҳолда, иқтисодиёт тармоқларида иш билан банд аҳолининг минтақа ва ҳудудлараро кўчиб юриши тушунилади. [2-6]

Меҳнат миграциясининг оқибатларини очиб беришда икки хил ёндашув мавжуд бўлиб, биринчидан, мамлакатнинг меҳнат ресурсларига бўлган эҳтиёжни таъминлайди, янги ҳудудларни барпо этилишига олиб келади, иқтисодий фаол аҳолини иқтисодиётдаги ҳолатини тартибга солади ва шунингдек аҳолининг ижтимоий-маданий ҳаёт тарзига сезиларли таъсир ўтказади.

Иккинчи ёндашув эса, меҳнат ресурсларининг миграцияси натижасида катта шаҳарлар пайдо бўлади, экологиянинг кескинлашуви, турли муаммолар туғилиши, мигрантларнинг янги ҳаётдаги муаммоларнинг вужудга келиши билан изоҳланади.

Шундай экан, меҳнат миграциясининг донор мамлакатлар (ишчи кучини экспорт қилувчилар) ва реципиент мамлакатлар (ишчи кучини импорт қилувчилар)га ижобий ва салбий таъсирларни ўрганиш ҳам муҳимдир. [7]

Меҳнат миграциясининг донор мамлакатлар иқтисодиётига ўтказадиган ижобий таъсирлари:

– эмиграция мамлакат меҳнат бозорини анча юмшатади, яъни ишчи кучи миграцияси натижасида ортиқча меҳнат ресурслари сони камаяди, айниқса, аҳолиси зич жойлашган мамлакатларга сезиларли даражада ижобий таъсир ўтказади (Хитой, Ҳиндистон, Мексика, Покистон, Туркия).

– ишчи кучи экспорти – донор мамлакатларнинг эмигрант ишчиларига текин янги мутахассисликни ўзлаштиришга, уларнинг малакаси ошишига, янги техника ва технологиялар билан алоқа қила олишига олиб келувчи жараён;

– мигрантлар ўз ватанига қайтаётганда ўзи билан қимматбаҳо буюм, пул ва шунга ўхшаган ноёб нарсаларни олиб келишади ва шунингдек турли пул жўнатмаларини амалга оширадilar:

– ишчи кучи экспорти – валюта кириб келишининг асосий манбаи бўлиши билан бирга уларнинг оила аъзолари турмуш даражаси кўтарилишининг йўлларида бири;

– донор мамлакатлар ўз фуқароларининг хорижда ишлашни ташкиллаштирадиган воситачи фирмалардан давлат бюджетига солиқлар ундиради.

Донор мамлакатлар иқтисодиётига ишчи кучи миграциясининг салбий оқибатларини қуйидагиларда кўриш мумкин:

– эмиграция қиладиган мамлакатлар ўзларининг меҳнат ресурслари ёки меҳнатга лаёқатли иқтисодий фаол аҳолининг маълум қисмидан ажраладилар;

– донор мамлакатлар эмигрантларнинг билим олиш ва малакасини ошириш учун маблағ сарфлайдилар;

– малакали кадрларнинг камайиши, яъни билимли ва малакали кадрларнинг чиқиб кетиши содир бўлади. Бунинг натижасида эса давлат йирик миқдордаги пул маблағини йўқотади.

Рецепиент мамлакатлар иқтисодиётига эса ишчи кучи миграцияси қуйидагича ижобий самара беради:

– хориж ишчиларининг кириб келиши юқори даражадаги сафарбарликни келтириб чиқаради, миллий иқтисодиётнинг таркибида айрим тармоқларини шакллантиради;

– иммигрантлар миллатнинг ёш таркибини яшартиради, чунки одатда эмиграция қилинганлар ёшлардан иборат бўлади;

– қабул қилиб олаётган мамлакатлар харажатларини тежашга эришади, чунки ўз ишчи кучларини билим ва малакасини оширишга жўнатаётган донор мамлакатлар буни олдиндан тўлашган бўлади;

– иммигрантлар ички бозор ҳажмини оширадilar, товар ва хизматларга талабни ва ишлаб чиқариш ҳажмини оширадilar;

– ишчи кучи импорти товарнинг рақобатбардошлигини оширади, чунки арзон ишчи кучи келиши билан ишлаб чиқариш харажатлари тежалади;

– иммигрантларнинг вақтинчалик бўш турган маблағлари, қабул қилувчи давлат томонидан ўз иқтисодиёти учун молиялаштирилади;

– иммигрантлар демографик ҳолатни яхшилайдilar, бу айниқса, умумий аҳолиси таркибида қариялар улуши юқори ҳисобланган Ғарбий Европа мамлакатлари учун хосдир;

Меҳнат миграциясининг реципиент давлатлар учун салбий томонлари эса қуйидагиларда намоён бўлади:

- мамлакатнинг иқтисодий тармоқлари хориж ишчи кучларига қарам бўлиб қолади;
- ички ишчи кучларининг баҳоси пасаяди ва хориж ишчи кучларининг таклифи ошиб кетади;
- туб аҳоли билан иммигрантлар ўртасида турли зидди ятлар пайдо бўлади ва натижада мамлакатларaro низолаар ҳам пайдо бўлиши мумкин;
- иммигрантлар меҳнат фаолиятини олиб бораётган мамлакатда узоқ ва қийин мослашадилар.

Шу ўринда, хорижий мамлакатларда ишчи кучи миграцияси, унинг асосий йўналишлари ва муаммоларини ўрганар эканмиз, унда миграция оқими, ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган мамлакатларга йўналади. Ривожланган мамлакатларда иқтисодий билим, таълим ва маданий ҳолати юқори бўлган аҳолининг юқори тажаурмуш даражаси миграцион омилга кучли таъсир ўтказади. Ишсизлик даражаси юқори, иш ҳақи кам бўлган мамлакатларда, ҳаётни таъминловчи асосий зарурати бўлган бирламчи эҳтиёжларни қондириш, оилани моддий-иқтисодий таъминлаш муоммоси ҳам ривожланган мамлакатларга кўчишга туртки беради.

Ишсизлик даражаси юқори, иш ҳақи кам бўлган мамлакатларда, ҳаётни таъминловчи асосий зарурати бўлган бирламчи эҳтиёжларни қондириш, оилани моддий-иқтисодий таъминлаш муоммоси ҳам фаровон мамлакатларга кўчишга туртки беради.

Миграция жараёнларини мазмунига кўра икки хил турга:

- 1) иқтисодий мўлжаллар ва;
- 2) маънавий-интеллектуал ҳамда сиёсий омиллар асосида вужудга келадиган миграцияга ажратиш мумкин.

Халқаро иқтисодий ва сиёсий жараёнларда меҳнат миграцияси мураккаб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Ҳозирги пайтда миграция жараёни жадал ривожланаётган мамлакатларнинг катта қисмини шимолий мамлакатлар ташкил этмоқда.

Шунингдек, хорижий мамлакатлардан Германияда меҳнат мигрантлари ва уларнинг мамлакатда яшаши учун ижтимоий шароитлар ва миграция жараёнларининг мамлакатга таъсири ўрганилганда, Германия Европада иммиграция бўладиган мамлакатларидан бири ҳисобланади. Европа Иттифоқининг бу энг катта мамлакатининг аҳолиси таркибида ҳар ўндан бири Германия фуқароига эга бўлмаган чет эл фуқаролари бор. XX аср 50-йилларида тахминан 30 миллион лигчет элликлар ва немислар Шарқий Германиядан, Германия Федератив Республикасига кўчиб кетишган. 2002 йил охирида Германияда қонуний равишда яшаётган чет элликлар сони 7,3 миллион

кишини ёки жами аҳолининг 8,9 фоизини ташкил этган бўлса [2], 2020 йил маълумотларига кўра, бу кўрсаткич 1,36 миллион қочоқ билан бойиди, бу Европа давлатлари учун ўртача кўрсаткичдан (5,1%) сезиларли даражада ошди [3]. Кўпгина ҳолларда, иммигрантларнинг асосини, бу Европа давлатлари учун ўртача асосини 1950-1960 йилларда тузилган меҳнат шартномаларида иштирок этувчи мамлакатларнинг фуқаролари ташкил этади. 2003 йилдаги статистик маълумотларга кўра, 28 фоизи Туркиядан, 16,2 фоизи собиқ Югославиядан, 8,4 фоизи Италиядан, 5 фоизи Грециядан ва 4 фоизи Польшадан келганлар ташкил этади[4]. 2020 йил маълумотларига мувофиқ, булар қаторига Яқин Шарқ мамлакатларидан келганлар қўшилиб, 1,36 миллион қочоқнинг фақат 80 фоизигина Германия ҳукумати томонидан расмий ҳимояни олган[5]. Сўнгги пайтларда Яқин Шарқдан келувчи мигрантлар оқими кучаймоқда, буни қуйидаги омиллар билан изоҳлаш мумкин:

- Яқин Шарқ мамлакатлари иқтисодиётини ислоҳ қилиш ва ўзгартириш шароитида кўплаб иқтисодий тармоқларда иқтисодий ва ижтимоий беқарорликнинг юзага келганлиги;

- Сиёсий беқарорлик, этник низолар ва жиноятларнинг кўпайиши аҳолининг Яқин Шарқ мамлакатларидан чиқиб кетишига олиб келганлиги;

- атроф-муҳитнинг экологик жihatдан ёмонлашиши, қурғоқчилик, қишлоқ хўжалигининг ривожланмаганлиги ёки табиий офатлар туфайли тупроқнинг емирилиб бораётганлиги;

- Яқин Шарқ мамлакатларининг ривожланган Европа мамлакатлари билан яқинлиги, яъни геосиёсий омиллар сабабли муҳожира кўчиб ўтиш жараёнини нисбатан соддалаштирганлигини кузатиш мумкин.

2017 йил маълумотларига кўра, Германия аҳолисининг 24 фоизини миграцион ўтмишга эга бўлганлар ташкил қилар эди. Аммо 2018-2019 йилларда ушбу оқимнинг пасайиш тенденцияси кузатилди[14]

Германияда ўтказилган сўровномалар натижасида[15] Германия аҳолисининг 24 фоизи фикрига кўра, мамлакатдаги асосий ижтимоий, маънавий ва сиёсий муаммолардан бири мигрантлар ва қочоқлар ҳисобланади.

Миграция ҳодисаси жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва маънавий ҳаётига салбий ва ижобий жиҳатдан таъсир кўрсатади.

Бугунги кунда иммиграцияга доир қонун ва тартибларнинг бузилиши, шунингдек, Европа давлатлари туб жой аҳолиси ўртасида ишсизликнинг кучайиши муайян зиддиятли ҳолатларни юзага келтирмоқда. Хусусан, Германияда бошқа муаммолар билан бир қаторда, немислар бошқа миллатлар феъл-атворида, маданиятига мурасимсизлигининг кучайиши ва бу ҳолатни улар экстремизмга қарши кураш билан боғлаётганларини айтиш мумкин. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Германиядаги хорижликлар билан интеграция фаолияти 1978 йилда бошланган, мамлакат ҳукуматининг

иммигрантлар ва уларнинг оилаларининг интеграциясини кўллаб-қувватлаш учун Комиссар идорасини очиш бўйича қарори ҳам айнан шу йил қабул қилинган. 2005 йилда кучга кирган янги қонунга кўра эса, доимий яшаш ҳуқуқини олган барча муҳожирлар махсус интеграция курсларида қатнашишлари шарт ҳисобланади. Шу билан бирга, замонавий Германиянинг миграция сиёсати муҳожирларни ижтимоий ҳимоя қилишдаги жавобгарлик функциясини нодавлат мақомга эга бўлган ижтимоий агентликларга топшириши билан тавсифланади. Замонавий немис интеграцияси моделининг ажралиб турадиган энг муҳим хусусияти бу мамлакатнинг ижтимоий институтлари, шу қаторда меҳнат бозори, таълим тизимлари, қочоқларни жойлаштириш ва муҳожирларни нодавлат секторлардан давлат ижтимоий ҳимояси ва ижтимоий-сиёсий тизимига киритиш зарурати ортиб бормокда. Айни вақтда мигрантлар, сиёсий социологик нуқтаи назардан ёндашилганда, немис жамияти таркибига расман киритиламайди.

Мигрантнинг фуқароликни олиш фактисиз давлат ижтимоий ҳимоя қилиш тизимига кира олмаслиги амалдаги Германия миграцион модели мигрантларнинг идентификация интеграциясини амалда рад этишини англатади. Аммо 2000 йилга келиб, Германияда туғилган чет элликларнинг фарзандларига нисбатан «тупроқ қонуни» тамойилидан фойдаланган ҳолда фуқаролик тўғрисидаги янги қонун қабул қилинди.

1991-2017 йилда Германияга келган мигрантлар сони [16]

Йиллар	Германияга келган немислар (киши)	Германияга келган хорижий мигрантлар (киши)
2017	164 199	1 381 439
2010	114 752	683 530
2000	191 909	649 249
1991	273 633	925 345

Германияда миграция қонунчилигининг янги вазифалари қуйидагилар эди [17]:

- миграция идоралари ва Германия миграция қонунчилигини бузадиган ҳар қандай ҳаракатга қарши туриш, шу жумладан, чегараларни ноқонуний кесиб ўтиш, расмий ташкилотлар руҳсатисиз ишга жойлашиш, шунингдек, сохта никоҳларни тузиш, ҳолатларига қарши курашни кучайтириш;

- муҳожирларнинг меҳнат малакаси ва умумий моддий таъминоти даражасига кўйиладиган талабларни ошириш орқали иммиграция субъектларини ўқитиш, касб бериш билан боғлиқ бўлган харажатларини камайтириш;

- муҳожирларга, шунингдек, бошпана излаётганларга бериладиган ижтимоий тўловларни камайтириш орқали Германияга кирадиган ва яшаб қоладиган муҳожирлик жозибадорлигини пасайтириш;

- Германияда немис тилини, шунингдек, Германия тарихи, давлат ва фуқаролик тузилишини билиш талабларини ошириш орқали ижтимоий тарқоқликнинг олдини олиш.

Германия миграция сиёсатининг XXI асрдаги жадал эволюцион ислоҳотлари натижалари ўлароқ қуйидаги асосий йўналишларни кўрсатиш мумкин:

- 1) хавфсизлик масалаларининг ўта муҳим аҳамият касб этиши;
- 2) миграция сиёсатининг табиатга кўпроқ фойда келтирувчи хусусиятга эга бўлиши ва эътиборни иқтисодий фойда олишга қаратила бошлаши;
- 3) эволюциялар муҳожирларни ижтимоий қўллаб-қувватлашни қисқартириш, шунингдек, миграция сиёсатининг ҳуқуқий жиҳатларига зарар етказиш ҳисобига таъминланди.

Бизнингча, бугунги кунда юқорида кўриб чиқилган Германия тажрибасидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистонда миграция соҳасида ислоҳотлар олиб бориш, муваффақият қозонган ва амалда қўлланилган ташаббуслар тажрибасидан вилоятлар миқёсда фойдаланиш, мамлакат вилоятларини маҳаллий ўзига хосликларни ҳисобга олган ҳолда мигрантларнинг интеграциялашуви ва мослашуви бўйича лойиҳалар ва дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Ўзбекистон Республикаси меҳнат миграцияси нуқтаи назаридан донор мамлакат ҳисобланади. Сўнгги йилларда ўзбекистонлик мигрантларнинг хориждаги ноқонуний ҳаракати, чет элга ноқонуний чиқиши ва дедалар йўқолиши, ишга ёлланиш тартибининг инсон хавфсизлига зид ҳолатларнинг тез-тез такрорланиши ҳукумат томонидан ягона рақамли базага ўтиш ва шу орқали хорижга чиқувчиларни назорат қилиш эҳтиёжини келтириб чиқармоқда.

Ушбу тизим қуйидагиларни ўз ичига олиши лозим:

- Хорижий мамлакатларда бўлгани каби ҳар бир фуқарога идентификацион рақам бериш ва фуқароларнинг банк ҳисоб рақамларини, пул ўтказмаларини, харидларини, авиа ва темир йўл чипталарини сотиб олиш тизимини, солиқ тўловларини ушбу иденцификацион рақамга боғлаб қўйиш. Бундай тизимни йўлга қўйиш мигрантлар томонидан мамлакатимизга юборилаётган пул ўтказмалари ва уларнинг миқдорини назорат қилиш имконини беради.

- Фуқароларнинг иденцификацион рақамларини уларнинг паспорт маълумотларига боғлаб қўйиш. Ушбу ҳаракат орқали фуқароларнинг қайси мамлакатда ва нима учун рўйхатдан ўтганлигини кузатиб бориш имконига эга бўлинади.

- Фуқароларнинг иденцификацион рақамлари кўз тасвири ва қўл изларини ўзида сақлаши лозим. Ушбу тизим хорижда жиноят

қилган ёки бедарак йўқолган мигрантларни топиш имконини бериши лозим.

- Ўзбекистон фуқароларининг миграцияси фаол тарзда амалга оширилаётган рецпиент давлатларнинг рақамли тизимларига ушбу идентификацион рақамни боғлаш тизимини йўлга қўйиш. Бундай тизимнинг йўлга қўйилиши ноқонуний миграциянинг олдини олишда муҳим омил бўлади. Жумладан, Ўзбекистондан ноқонуний чиқиб, аммо рецпиент давлатга қонуний кирган мигрантларнинг ҳисобини олиб боришда фойдали ҳисобланади.

ХУЛОСА

Бу каби дастурлар Ҳиндистон ва Хитой тажрибасида кенг қўлланилган бўлиб, дунёда аҳолиси энг кўп бўлган ушбу икки мамлакатда ўз самарасини кўрсатган.

Аммо улар тажрибасида фуқароларнинг маълумотларини ягона идентификацион рақам орқали кодлаш тизими ишчи кучининг тўлиқ ҳисобини олишда, уларнинг солиқ тўловчи сифатидаги ҳисобини юритишда, ишчи кучи мигрантларининг хориждаги хатти-ҳаракатларини кузатиб боришда ва керакли пайтда уларга ёрдам беришда фойдали бўлган бўлса, бундай тизимнинг айрим ҳолларда хаккерлар ҳужуми остида қолаётгани тизимни ҳимоя қилиш-фуқароларнинг персонал маълумотларини ҳимоя қилишнинг кучли асоси эканлигини кўрсатади.

Ушбу сингари тизимнинг йўлга қўйилиши, мигрантларнинг ҳисобини тўлиқ олиб бориш билан биргаликда мамлакатнинг ўз фуқаролари тўғрисида хорижда ҳам қайғуриш ва уларни ҳимоя қилиш имконини кенгайтиради.

REFERENCES

1. Ситникова Идеи Чикагской школы социологии в современных исследованиях миграции населения // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2009. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/idei-chikagskoy-shkoly-sotsiologii-v-sovremennyh-issledovaniyah-migratsii-naseleniya> (дата обращения: 08.02.2021).
2. Статистика международной миграции Практическое руководство для стран Восточной Европы и Центральной Азии. О. О. Н. 2011. https://unesce.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.
3. Российская газета (<https://rg.ru/2020/07/29/v-germanii-podveli-itoqi-krizisa-migrantami-htm>.)
4. Статистика международной миграции Практическое руководство для стран Восточной Европы и Центральной Азии. О. О. Н. 2011. https://unesce.org/fileadmin/DAM/stats/publications/RUS_International_Migration_Statistics_Practical_Guide.
5. Российская газета (<https://rg.ru/2020/07/29/>).
6. В,А,Ионцев. Международная миграция населения: Россия и современный мир / М., 2002.

